

Karasszon Dénes

Sárospatak jelentősége Európa művelődéstörténetében

Mit kapott Sárospatak Európától, és miként sugárzott ki innen a protestáns szellemiség Európára? Mondanivalómat – önkényesen – mindössze három meghatározó jelentőségű oktató, illetve oktatáspolitikus személyiség: Balsaráti Vitus János, Comenius Ámos János és gróf Klebelsberg Kunó tevékenységére sűrítve kívánom megvilágítani.

A reformáció szele már a mohácsi vész előtt is megcsapta országunkat. Járványos betegségek – elsősorban a pestis – és a Dózsa György nevéhez fűződő parasztlázadás sújtotta hazánkban vándorlegények, vándordiakok, vándor prédikátorok terjesztették az új eszméket, amelyek az oszmán törököktől Mohácsnál elszenvedett katasztrofális vereség után kialakult fogékony közegben akadálytalanul terjedhettek. A protestantizmus magyarországi történetét feldolgozó Bucsay Mihály különösen Dévai Bíró Mátyás, Sztárai Mihály, Huszár Gál és Szegedi Kis István szerepét hangsúlyozza, mint akik legeredményesebben hirdették az új tanokat. Jelentőségük mégis elhalványul a 475 éve született és a sárospataki ferences kolostorban nevelkedett *Balsaráti Vitus Jánosé* mellett, aki előbb Wittenbergben Melanchton tanítványaként teológiai, majd az akkori orvostudomány Mekkájában, Padovában Falloppio és Montanus, Bolognában Fabricius ab Aquapendente, Berengario da Carpi és más híres professzorok tanítványaként orvosdoktori diplomát szerzett, és IV.Pál pápa udvari orvosa lett. Itt érte őt Perényi Gábor hazahívó levele. Búcsút mondott a pápai udvarnak, és hazatérve Perényi udvari orvosa, egyben a sárospataki iskola tanára lett. Wittenbergi alapokra épített tanári működésének köszönhető, hogy a korábbi triviális iskola rövidesen paedagogicummá fejlődött, majd 1550-ben Collegium rangjára emelkedett, ami azt jelenti, hogy tanítókon kívül lelkészeket is képeztek. Ezt a tényt fontosnak tartjuk, ha figyelembe vesszük, hogy Oláh Miklós hercegprímás 16 évvel később (1566-ban) pataki mintára állította fel a római katolikus egyház első hazai szemináriumát (papnevelő intézetét).

Ugyancsak nagy jelentőségűnek kell tartanunk, hogy Balsaráti – lelkészi és tanári képzettsége és működése mellett – elsősorban mégis orvosdoktor volt, aki pl. a hazánkban 1563-ban dúló pestis megfékezésére szolgáló tanításait – saját tapasztalatai alapján – könyvben is összefoglalta. A pataki teológiai oktatásba pedig „ut idonei sacerdotis educarentur”, azaz hogy kellőképpen képzett lelkészeket neveljen, a „bibliai szent nyelvek” mellé bevezette a „medicina pastoralis” oktatását is, sőt Magyar Chirurgia

Zempléni Múzsza

című – igaz, csak kézírásos - tankönyvet is adott togátusai kezébe; megállapíthatjuk, hogy irányítása alatt a Collegium megindult a protestáns egyetemmé válás útján. Balsaráti működésének híre nem is maradt a pataki Collegium falai között, sőt még országunk határait is átlépte. Már tanulóévei alatt barátságot kötött tanítómestereivel, Itália híres orvosprofesszoraival és ott tanuló magyar kortársaival: Purkircher Györggyel, Jordán Tamással, Zsámboki Jánossal, Dudith Andrással, svájci tartózkodása alatt pedig Konrad Gesnerrel, a híres zürichi orvos-természettudóssal került szoros és később is fenntartott szakmai kapcsolatba. Balsaráti híre a trónig is eljutott: a protestánsok ügyét felkaroló Miksa császár címeres nemesi levéllel jutalmazta a nemzetközi hírű tudós pataki tanár érdemeit.

Balsaráti halála (1575) után a pataki Collegiumot átszervezték. A wittenbergi helyébe 1592-től a heidelbergi iskolarendszer lépett, s innen kiindulva a reformáció szelleme egyre szélesebb körökben terjedt el. 1648-tól partikuláris iskolák nyíltak, 1650-ben pedig Sárospatakra érkezett *Comenius* akinek fellépése új korszakot jelent nemcsak Sárospatak, hanem a reformáció és a protestáns szellemiség paedagógiájának európai történetében.

Jan Amos Komenský (*Comenius*), a husziták radikális (táborita) irányzatához tartozó „cseh-morva testvérek” utolsó püspöke, a fehérhegyi csata (1620) után Lengyelországba menekült, itt írta panszofista felfogású didaktikus műveit. Itt is viszontagságoknak volt kitéve, ezért fogadta el a nézeteivel szimpatizáló Lorántffy Zsuzsanna meghívását. A fehérhegyi csata után üldöztetéseknek kitétt „morva testvérek” nagyobb csoportja, az ún. habánok egyébként I. Rákóczi György támogatásával ekkor már öt éve menedéket élveztek Sárospatakon. *Comenius* Sárospatakon panszofista iskolát akart létrehozni; felpanaszolta a bölcséleti, jogi és orvosi ismeretek oktatásának hiányát; kikövetelte és megnyitotta az iskola nyomdáját, és ott kinyomtatott tankönyveit adta diákjai kezébe. Patakon írta legismertebb, azóta már sok nyelven megjelent nagyszerű művét, az *Orbis pictus* és az ugyancsak nagy népszerűsége szert tett *Schola ludus*. Négy év múlva visszatért Lengyelországba, végül Amszterdamban halt meg 1670-ben.

Comenius idejében különösen magasra emelkedett a sárospataki iskola hírneve. Távoli protestáns iskolák innen kértek tanítókat és gyülekezeti lelkipásztorokat. Az 1606-ban tartott kassai országgyűlés követelte a Collegium egyetemmé fejlesztését, az ellenreformáció azonban – különösen a panszofista eszmék miatt – az üldöztetések és a bujdosás korát hozta az iskolának. Sárospatak csak 1714-ben vált articularis helyé, ahol a protestánsok diplomájukat szabadon gyakorolhatták vallásukat. Ekkor ismét fejlődésnek indult az iskola: Simándi István kezdeményezésére hazánkban itt indult meg elsőként a kísérletes fizika oktatása (1708); ugyancsak Simándi kezdte meg a jogi ismeretek oktatását is, ebből fejlődött ki később a jogakadémia. 1783-ban

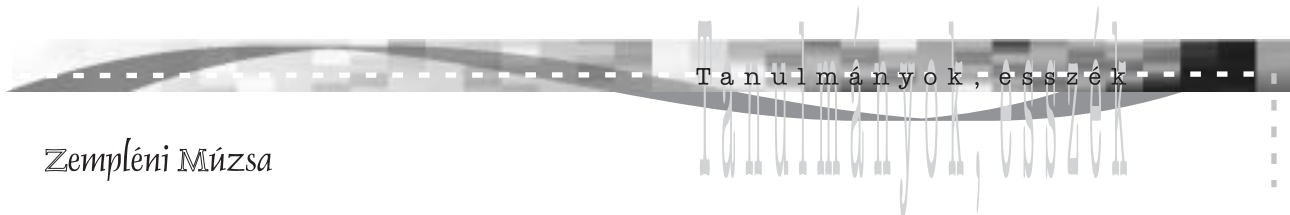

Csehország kért Patakról lelkészeket, és el is ment 57 ifjú prédikátor, hogy a „türelmi rendelet” hatására akkoriban életre kelt Cseh Protestáns Egyházat szolgálja. 1794-ben Tóth-Pápay Mihály, a Sárospataki Református Kollégium tanár-orvosa, egyben országunk első iskolaorvosa készítette el hazánk első iskolaorvosi jelentését. Említést érdemel, hogy ugyanebben az évben világi gyógyszertár nyílt Sárospatakon és látta el gyógyszerekkel a Kollégiumot; 1839-ben pedig innen indult ki a protestáns iskolákban bevezetett kötelező egészségtan oktatás; itt nyílt meg országunk első iskola-kórháza és egyik legelső tornaterme. Templom, kórház és iskola: a nemzet fennmaradásának három pillére szilárd alapokat nyújtott a magyar protestáns szellemiség fejlődéséhez. A reformkor vívmányai, a szabadságharc küzdelmei és az önkényuralom időszakának próbatétele, majd a kiegyezés után a dualizmus kora hozott új korszakot a pataki iskola életében. Hatalmas könyvtár, tudományművelő híres teológiai, jogakadémiai és középiskolai lelkésztanárok, tehetséges tanítványok terjesztették Patak hírnevét Európa-szerte. Tanítóképző nyitotta meg kapuit és a szellemiek mellett egyre jelentősebb szerephez jutott az egészségnevelés. A tornaterem mellett sportpálya, uszoda, majd tápintézet (konviktus) szolgálta a tanulóifjúság szakszerűen összeállított étkeztetését. Áldásos működése gyümölcseként a Kollégium mind testi, mind szellemi tekintetben egészséges nemzedékek sorozatát bocsátotta útra, sőt számos olyan kiválóságot nevelt, akik akár itthon, akár távoli külföldre kerülve egyaránt az elit soraiba emelkedtek.

A reményteli fejlődésnek az I.világháború vetett véget. A trianoni határok – úgy látszott – Patakot végleg elzárják a világtól és megfosztják nemcsak jogakadémiájától, hanem a fejlődés-, sőt az életbenmaradás lehetőségeitől is. Ekkor jelent meg és nyújtott a fuldoklónak segítő kezét *gróf Klebelsberg Kunó*, a Sárospataki Református Főiskola életében ismét új, fényes korszakot nyitó oktatáspolitikus.

Klebelsberg, történelmünk egyik legnagyobb, egyben kétségkívül legsikeresebb kultúrpolitikusa, a 20.századi Európa legkorszerűbb pedagógiai reformtörekvéseinek volt kimagasló képviselője. Kultuszminiszterként, mint a magyar közoktatás nagy reformátora, Szeged, Pécs és Debrecen egyetemének kifejlesztője, régi álmait valósította meg, amikor az 1531-ben alapított Sárospataki Református Főiskola Iskolakertjében az 1930. szeptember 10-én tartott tanévnyitó ünnepély keretei között elhelyezte az ott felépítendő Angol Internátus alapkövét. Az Angol Internátussal ugyanis új szellem költözött Patakra. A porosz iskolarendszer helyett az angol nevelési elvek érvényre juttatása határozott tiltakozás volt az egyre erősödő egyoldalú német befolyással szemben. Angliából, Skóciából, Észak-Írországból, az Egyesült Államokból, Kanadából érkezett angol anyanyelvű nyelv-, történelem- és irodalomszakos tanárok angol tankönyvekből angolul oktatták növendékeiket, akik immár az ország minden részéből, társadalmi, vagyoni és vallási különbség nélkül érkeztek Sárospatakra. Miként

Zempléni Múzsza

a premontrei vezetés alatt álló gödöllői katolikus iskola a francia, úgy a halált jelentő trianoni elszigeteltségéből szabaduló Sárospatak az angol szellemiségű protestáns nevelés európai bástyája lett. Érettségizett növendékei felvételi vizsga nélkül iratkozhattak be továbbtanulás céljából a cambridge-i egyetemre, és számos külföldi diplomata, nemzetközi szervezetek magas beosztású tisztségviselője, Földünk valamennyi kontinense számos országában élő egyetemi tanárok, kutatók, orvosok, mérnökök, lelkesek, tanárok egész sora vallja magát ma is büszkén pataki diáknak.

A II. világháború utáni társadalmi átalakulás erőszakos politikája a pilléreket: a templomokat, az iskolákat és a kórházakat kezdte döngetni. Az államosítás – sokáig úgy látszott – az európai hírű sárospataki iskolát is eltörli, vagy legalábbis elszigeteli, megfosztja protestáns szellemi központkénti működésétől, és egyszerű körzeti iskolává alakítja. A vallásellenes irányzat a teológiai akadémiát és az Angol Internátust megszüntette; de megszüntette az iskolakórházat, az egészségtan és az erkölcsstan oktatását is. A kétdiplomás (teológiai és bölcsészeti) pap-tanárok helyét az állam által kinevezett világi tanárok foglalták el; a híres Nagykönyvtár pótolhatatlan kulturális kincsei „hadizsákmányként” Nyizsnij Novgorodba kerültek (ma is ott vannak); a „burzsoá nyugati sportokat”, mint a teniszt és az evezést ugyancsak kiátkozták: a magyar történelmi múlt eltörlésén fáradozó oktatáspolitikai az európai szellemiségű sárospataki iskolarendszert feledésre ítélte. Egy idő után azonban tudomásul kellett venniük, hogy hatósági rendeletekkel, hatalmi intézkedésekkel materiális szervezeti, gazdasági változások létrehozhatók, a szellemet azonban nem lehet megbéklyózni.

Sokan próbálták már megfejteni és meghatározni, hogy mi az a „pataki szellem”, ami a tetszhalálból annyiszor életre keltette a Pataki Iskolát? Válaszként egy legendát idézek, amely szerint a Bodroghöz és különösen Sárospatak ősidők óta a Múzsák lakhelye, és ezért a tudományok és művészetek székhelye marad örökre. Úgy legyen.

(Elhangzott 2003. november 8-án Sárospatakon, a Pataki Diákok Szövetsége megalakulásának 75. évfordulója alkalmából, a III. Pataki Diákok Emléknapja keretében rendezett díszközgyűlésen.)

